Abduqahhorov Lochinbek Tursunali o‘g‘li
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

AXBOROT MAKONIDA HOKIMIYAT, KUCH VA MANIPULYATSIYA ALOQALARI

Annotatsiya
Axborot jamiyati va raqamli makonning kengayishi bilan hokimiyat va kuch tushunchalarida ham yangi shakllar paydo bo‘ldi. Hokimiyat faqat siyosiy yoki iqtisodiy resurs sifatida emas, balki axborot va kommunikatsiya vositalari orqali ham amalga oshiriladigan ijtimoiy nazorat mexanizmi sifatida ham qaraladi. Bu jarayonda manipulyatsiya, ya’ni axborotni o‘z manfaatiga muvofiq o‘zgartirish va tarqatish, hokimiyatning muhim vositasiga aylandi.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, axborot milliy manbalari, globallashuv, axborot makoni, mafkuraviy tarbiya zararlar, ma'naviy insonlar.

Axborot makonida hokimiyat, kuch va manipulyatsiya kabi tushunchalar zamonaviy jamiyatda yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Axborot makoni – bu keng qamrovli, ko‘pqirrali va tezkor aloqalar oqimi orqali insoniyat hayotini qamrab oladigan raqamli va ijtimoiy muhitdir. Unda axborot na faqat ma’lumot yoki muloqot ob’yekti sifatida, balki ta’sir va nazorat vositasi sifatida ham faol ishtirok etmoqda. Shu nuqtai nazardan, axborot makoni hozirgi globallashuv sharoitida hokimiyat va kuchning yangi shakllari namoyon bo‘ladigan markazga aylandi. Unda ta’sirning aniq ko‘rinishlari va mexanizmlari turli darajada namoyon bo‘ladi – bu jarayon faqat siyosiy emas, balki ma’naviy, iqtisodiy va madaniy sohalarni ham qamrab oladi.

Tarixan hokimiyat doimo axborot bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib kelgan. Hukmdorlar va siyosiy tuzilmalar odamlar ongini shakllantirish, o‘zini oqlash va hokimiyatini mustahkamlash uchun axborotdan foydalangan. Qadimgi imperiyalarda tarixni yozish va tarqatish vakolati podshohga yoki hukmdor tabaqalariga tegishli bo‘lgan. Benedikt Anderson ta’riflagan “taxayyul etilgan jamoalar” nazariyasiga ko‘ra, millat tushunchasi ham ommaviy axborot vositalari, ayniqsa nashr etilgan media orqali shakllanadi[1].

Ayni paytda zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa internet, sun’iy intellekt va ijtimoiy tarmoqlar orqali axborotning tarqalish tezligi va qamrovi keskin oshgani tufayli, hokimiyatning ta’sir doirasi kengaydi. Axborot orqali jamiyatda muayyan dunyoqarash, mafkura va kayfiyatni shakllantirish mumkin. Shuningdek, ma’lumotni yashirish, tahriflash yoki selektiv ravishda taqdim etish orqali odamlar ongida voqelikning burmalangan tasviri yaratiladi. Bu jarayonlar Mishel Fuko, Yurgen Xabermas va Noam Chomskiy asarlarida keng yoritilgan.

Fukoning qarashiga ko‘ra, hokimiyat bilim orqali amalga oshadi, va axborot ustidan nazorat jamiyatni nazorat qilishning bir shaklidir[2]. Xabermas esa kommunikatsiyaning hegemoniyasini tavsiflab, ma’lumot almashinuvi ustidan nazorat qiluvchilarning ideologiya yaratish salohiyatini ochib beradi[3]. Chomskiy va Hermanning “Rozilik ishlab chiqarish” nazariyasiga ko‘ra, OAV ommani davlat yoki xususiy elitalar manfaati yo‘lida manipulyatsiya qiladi[4].

Manipulyatsiya bu – axborotni qayta ishlash, kontekstini o‘zgartirish, ayrim faktlarni ko‘rsatmaslik orqali ongga ta’sir ko‘rsatish jarayonidir. Bu holat ko‘pincha media orqali amalga oshiriladi. Bugungi kunda troll fabrikalari, bot tarmoqlari, algoritmik saralash vositalari orqali ijtimoiy tarmoqlarda manipulyatsiya darajasi yanada kuchaymoqda. Shoshilinch xabarlar, klikbayt sarlavhalar va emosiyaviy kontent manipulyativ ta’sirning asosiy vositasiga aylangan.

2016-yildagi AQSHda saylovlar davomida feyk yangiliklar ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqatilgani va natijada jamoatchilik fikriga ta’sir o‘tkazilgani Harvard va Stanford tadqiqotlari orqali isbotlangan edi. Shuningdek, manipulyatsiya orqali virtual voqelik yaratish, iste’mol psixologiyasiga ta’sir ko‘rsatish va marketing orqali xatti-harakatni boshqarish kabi usullar ham ommalashgan.

Siyosiy kontekstda axborot quroli geosiyosiy raqobat quroli sifatida ham namoyon bo‘ladi. Rossiya-Ukraina urushi doirasidagi axborot urushlari, Isroil-Falastin munoqashalaridagi media ta’sirlar, va Xitoy-Tayvan munosabatlari atrofidagi strategik pozisiyalar bunga misoldir.

Yevropada bu jarayonlarga qarshi kurashish uchun Digital Services Act (2022) kabi me'yoriy hujjatlar qabul qilindi[4].

Axborot savodxonligi – bu zamonaviy fuqarolik qobiliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. YUNESKOning 2021 yilgi dasturi media va axborot savodxonligini umumta'lim tizimiga joriy etishni tavsiya qiladi[5]. Vulter Potter ta'kidlaganidek, axborotni tahlil qilish, manbalarni solishtirish va kontekstda o'rganish media savodxon fuqaro uchun zarur ko'nikmalardir[6].

Shu o'rinda axborot hokimiyati tushunchasiga izoh berish lozim. Mishel Fukoning hokimiyat nazariyasida hokimiyat markaziy jismlar tomonidan tatbiq etiladigan kuch emas, balki ijtimoiy munosabatlarda tarqalgan va turli shakllarda namoyon bo'ladigan mexanizm sifatida qaraladi. Axborot makonida hokimiyat ham shunday tarmoqlar orqali tarqalib, insonlarning ongi va ish tutumiga ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, Maks Veber hokimiyatni "bir shaxs yoki guruhning o'z xohishini boshqalarga ijtimoiy munosabatlarda amalga oshirish qobiliyati" deb ta'riflaydi[7]. Axborot makonida bu qobiliyat axborotni boshqarish, tarqatish va nazorat qilish orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Benedict Anderson. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London: Verso, 1983. p. 36-40.
2. Michel Foucault. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. – New York: Pantheon Books, 1977. p. 25-30.
3. Jürgen Habermas. The Theory of Communicative Action. – Boston: Beacon Press, 1984. p. 260-270.
4. Noam Chomsky, and Edward S. Herman.. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media. – New York: Pantheon, 1988. p. 1-10.
5. Европейская комиссия. Закон о цифровых услугах: Регламент (ЕС) 2022/2065. – Брюссель: Европейский союз, 2022. – С. 3-9.
6. ЮНЕСКО. Учебная программа по медиаграмотности и информационной грамотности для учителей. –Париж: Издательство ЮНЕСКО, 2021. модули 1-3.
7. Potter W. James. Media Literacy. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2013. p. 115-120.
8. Weber M. *The Theory of Social and Economic Organization.* – Oxford: University Press, 1947. p. 47.